

Hovsep Hayreni – ANKARA ERMENİLERİ

Posted on 28/04/2023

1915'te Ankara büyükçe bir vilayetti. Bugünkü Ankara ve Kırıkkale'den başka Yozgat, Çorum, Kayseri, Kırşehir ve Eskişehir illerinin bazı bölümlerini kapsıyordu. Vilayette yaşayan 135 bin Ermeninin 110 bin kadarı Yozgat ve Kayseri sancaklarında yoğunlaşmış, 25 bin kadarı ise Ankara Sancağı'nın şehir ve kasabalarında meskûndü. Vilayet merkezi olan Angora şehrinde, esasen şimdiki Ulus civarında oturan Ermeniler 1914'te yaklaşık 12 bin sayılmıştı. Merkezdeki nüfusun yüzde 60 kadarı önceki yüzyıllarda misyonerler tarafından Katolik kilisesine, yüzde 10'u da Protestan kilisesine bağlanmıştı. Daha sonra bomboş bir araziye dönüşen Stanoz ise, tamamına yakını Apostolik Ermeni olan 800 hane ve 5 bin kadar nüfusa sahipti. Merkezi sancağın bundan başka Sivrihisar, Nallıhan, Mihaliççık ve Kalecik kazalarında yaşayan Ermeniler vardı. Ermeni varlığının sanıldığından çok eski, milattan önceki yüzyıllara dayanan bir geçmişi olmakla beraber, farklı dönemlerde değişik bölgelerden (en çok Kilikya'dan, sonra Artsakh ve Gantsak'tan) aldığı ve dışarıya verdiği göçler de olmuştu. Şehirli Ermenilerin temel uğraşları başka yerlerde olduğu gibi her türlü el zanaatları, manifaktür üretim, serbest meslekler ve ticaretti. Stanoz Ermenileri tiftik keçisinin kılından ürettikleri sof isimli kumaşla ün salmışlardı.

Ankara vilayeti ve özel olarak da merkezi sancağında 1915 uygulamalarının neler olduğunu biraz ayrıntılı öğrenmek isteyen Raymond Kevorkian'ın Türkçeye çevrilmiş Ermeni Soykırımı kitabından ilgili bölümleri okuyabilir. Kısa bir konuşmada ayrıntılara giremezken ben çok önemli gördüğüm bir kaç şeye dikkat çekmek istiyorum. Ermeni halkının çoluk çocuk demeden toplu tehcirine karar verenlerin bunu “düşmanla işbirliği ve isyan hazırlığı” gibi gerekçelere dayandırdıkları düşünülürse, Ankara'nın bütün cephelerden uzakta ve en güvenli orta bölgede olduğu kadar, yerel Ermeni nüfusun risk sayılacak politik bir etkinliğinin de görülmemiş olması o mazaretlerin özellikle burada ne kadar yapay olduğunu

ele verir. Nitekim savaş başlamadan önce burada göreve başlamış olan Vali Hasan Mazhar Bey, bu komplocu kampanyalara inanmaz ve Talat Paşa'nın tehcir emirlerine direnir. Onun tutumu 1915'in vicdanlı yöneticileri olarak saygıyla andığımız Konya Valisi Celal Bey, Kütahya Mutasarrıfı Faik Ali Bey, Lice Kaymakamı Hüseyin Nesimi Bey gibi güçlük çıkararak türdendir. Dahiliye Nazırı gereğini yapmakta gecikmez. Ateşli bir ittihatçı olan ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın siyasi yönetiminde önemli rol oynayan Atıf Bey'i delege olarak Ankara'ya gönderir ve 8 Temmuz 1915'de Vali Mazhar'ı görevden alıp henüz 27 yaşında olan bu Atıf'ı geçici vali olarak atar. Hıristiyanlara karşı onunla aynı nefret duygularını taşıyan 25 yaşındaki bir başka genci de vilayetin polis kuvvetlerinin başına getirir. Bu iki fanatik ırkçı, İTC'nin Ankara sorumlu sekreteri Necati Bey'le birlikte, Ankara gibi yerde umulmadık ölçüde kanlı bir imha süreci yaşatırlar. Temmuz ayı ortasında Katolik olmayan Ermenilerden başlayarak içlerinde Osmanlı Bankası müdürü Şınorhkyan'ın da bulunduğu yüzlerce önde gelen adamı polis ve jandarma gücüyle tutuklayıp şehir dışında gece vakti infaz mangalarına teslim ederler. Bu katliamda Ankaralı kasaplar ve tabakçıların kullanıldığı söylenir. Civar köylülerin de yardımıyla 5-6 gün içinde yaklaşık 1.200 kişi katledilir. Katolik Ermenileri ise 27 Ağustos günü tutuklamaya girişir ve iki gün içinde 1.500 kişiyi topladıktan sonra ikişerli birbirine bağlı olarak Karagedik köyüne kadar götürürler. Burada bir subay soluk soluğa gelip hükümetin karşı emrini iletir. Anlaşılan Papalık elçisi Angelo Maria Dolci'nin müdahalesi onları ölümden döndürür, ama tehcire gönderilmelerine engel olamaz. Onların sürgün yolu Kırşehir, Kayseri ve Biga üzerinden Pozantı'ya çıkar, oradan Tarsus'a ve Halep'e ulaşmaları bir ayı bulur. Çocukları oradan da Res'ul-Ayn ve Der Zor'a gönderilir.

Ankara'da kalan Apostolik ve Katolik Ermeni kadınları, çocukları ve yaşlıları ise Eylül başında evlerinden toplanıp şehir dışındaki tren garına gönderilir. Burada 25 gün bekletilip bir Müslümanla evlenmeyi kabul eden kadınların şehre dönmesine izin verilir. Geri kalanlar Eskişehir ve Konya'ya gönderilir. Oradan da Suriye'ye tehcir edilirler. Bir kaç yüz ailenin "asker ailesi" olarak şehirde kalmalarına müsaade edilmesi muhtemelen yabancı diplomatları teskin etmenin gereğidir. Ermeni varlıklarına el koyma yöntemleri başka yerlerde olduğu gibidir. Tehcirin üzerinden daha bir yıl geçmemişken Ermeni mahallelerini küle çeviren

yangın ise enval-ı metruke yağmalarından kişisel çıkar sağlayan yetkililerin marifeti olarak görülür.

Ankara'nın 30 kilometre batısındaki Stanoz, ki on hane Türk dışında sadece Ermenilerin yaşadığı, güzel Ermenice konuşan, biri Protestan üç kilisesi olan ve okullarında kayıtlı 500 öğrenci bulunan bir kasabaydı, erkeklerinin büyük bölümü askere alınmıştı. Kalan erkeklerden önce 15 ileri gelen tutuklanır ve Zincirlikuyu kışlasına konular. 15 Ağustos'ta 700 kadar erkek toplanıp Ankara'ya gönderilir, birkaç gün sonra Protestan Ermeniler serbest bırakılıp diğerleri Çayaş Bahçesi vadisine götürülür ve burada katledilirler. Protestan Ermenilere Müslüman olmaları teklif edilir, bunu reddedince onlar da Seyirce'ye götürülüp boğazları kesilerek öldürülür. Stanozlu kadın ve çocukların çoğu kaza müdürü İbrahim Şah'ın asker ailelerini yerinde tutma ve geri kalanını kazaya bağlı Türk köylerine dağıtması sayesinde tehcirden kurtulur.

Nallıhan ve Sivrihisar kazalarının Ermenileri onlar kadar şanslı değildir. Neredeyse tüm nüfusları Ağustos ayı ortalarından itibaren sürülür. Nallıhan'daki Ermeni varlıklarının tamamı Beyzade Ahmet Bey'in marifetiyle üç gün içinde Türklerin eline geçer. Tehcir yoluna sokulan Ermeniler de 10 km uzaklıktaki Yardibi'nde Türk köylüleri tarafından soyulur. Kırşehir, Kayseri, Pozantı ve Tarsus üzerinden Suriye çöllerindeki Hama ve Meskene'ye kadar sürülürler. Sivrihisar Ermenilerinin de bir kısmı aynı yoldan yaya olarak, bir kısmı Eskişehir'den trenle sürülür. Hepsi Rakka ve Der Zor'a doğru sevk edilir. Bunların büyük çoğunluğu 1916 sonbaharında organize edilen son katliamlara kurban edilmiştir.

Ankara vilayetinin diğer sancakları olan Yozgat ve Kayseri'de doğu vilayetleriyle kıyaslanacak vahşet ve yoğunlukta katliamlar tertiplenmiştir. Konuya yabancı olmayanlar Yozgat'ın Boğazlıyan Kaymakamı Kemal ile Kayseri'nin Everek Kaymakamı Salih Zeki'yi bilirler. Boğazlıyan'a bağlı 23 köyde yaşayan Ermeniler 5 Temmuz'dan itibaren Teşkilat-ı Mahsusa çeteleri eliyle ve yer yer jandarmanın, ayrıca yağmaya gelen yerel halkın da iştirakiyle hunharca katliamlara uğratıldılar. Çeteciler her gün 5 köyle ilgileniyor ve

erkekleri tutuklayıp köy dışında öldürüyor, cesetleri soyduktan sonra toplu mezarlara atıyorlardı. Yetişkinlerden sonra 12 yaş üstü erkek çocuklara aynı yöntemler uygulanır. Ardından da kadınlar, kızlar, yaşlılar ve 12 yaş altı çocuklar tarlalarda toplanıp büyük bölümü katledilir. 11 yaş altı çocukların bir kısmı şehre götürülüp Türkleştirilecekleri yetimhanelere yerleştirilirler. Dr. M. Keçeyan sancağın kırsal kesiminde yapılan operasyonların 7 Ağustos'ta tamamlandığını ve ölü sayısının tahminen 40 bin olduğunu bildirir.

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey buradaki işini bir ay içinde parlak başarıyla bitirince tayini Yozgat'a çıkar. O zamana kadar sancak merkezi Yozgat'ta emirlerin bir kısmını yerine getirmekle birlikte erkekleri öldürme emrine uymak istemeyen Mutasarrıf Cemal Bey, Ankara Valisi Atıf tarafından istifaya zorlanır ve onun yerine geçici mutasarrıf olarak Kemal getirilir. Böylece Yozgat ve civarındaki yerleşimlerde yaşayan 9 bin Ermeninin de kaderi çizilir. Daha sonra İstanbul'da yargılanan sorumlular arasında idam edilen nadir kişilerden olan Kemal Bey ve Yozgat-Boğazlıyan icraatleri mahkeme belgelerinin sunduğu zengin tanıklık ve belgelerle Kevorkian'ın kitabında genişçe verilmiştir. Bu yüzden kısa geçiyorum.

Kayseri sancağının öncelikle Everek kazasından başlayan ve diğer kazalarını sırasıyla öğüten uygulamaları da Yozgat'tan pek eksik kalmamıştır. Everek'te şubat mart ayları gibi çok erken bir zamanda ön hazırlıklar görülür. Amerika'dan dönmüş bir Ermeninin el yapımı patlamalı bir motoru çalıştırırken yaralanması olayı soruşturma konusu yapılır. Önceki kaymakam bu arada görevden alınıp yerine Salih Zeki getirilir. Son derece komplocu ve acımasız Hıristiyan düşmanı olan bu şahıs Ermenileri isyan hazırlığında göstermek için bu olayı manipüle eder. Mart ayının ikinci yarısında bir çok Ermeni evleri aranıp şehrin ileri gelenleri tutuklanır. Silahların yerini söyletmek için akıl almaz işkenceler yapılır. Müslüman halkı Ermenilere karşı kışkırtmak ve katliamlara bahane yapmak için Salih Zeki yeni komplolar örgütler. Avrupa'dan getirilmiş bir şeker makinasını kaymakamlık avlusunda sergiler ve bunun telgraf olarak kullanıldığını ayrıca tüfek üreten bir makina olduğunu anlatır. Makinanın sahibi tutuklanır ve bu yönde imzaya zorlanır. Başka yerde bir tuz kazanı

Ermenilerden ele geçirilen top diye duyurulur. Kayseri şehrinde de bezer senaryolar geliştirilir ve İstanbul'da 24 Nisan tutuklamalarının haberi gelir gelmez burada da şehrin aydın ve politik simaları tutuklanır. Şehrin ileri gelenleri 20-25 mayısta bir toplantı yaparak silah teslim etme dayatmasına ilişkin karar alırlar. Aslında çok meşru bir nedenle, 1909 Adana katliamından sonra, yakın bölgede olan Kayseri Ermenileri silah edinmeye başlamış, fakat sakladıkları yerlerde yatırmışlardır. Teslim etmenin kendilerini beladan kurtaracağı naifliğiyle emre uymayı kabul ederler. Fakat umduklarının tersi olur.

Silahların teslimini iyi niyet ve sadakat belirtisi olarak görmek yerine, ayrılıkçı Ermenilerin isyana hazırlandıklarının kanıtı yapar ve Kayseri Divan-ı Harp mahkemesinde yargıladıkları Ermenilerden 11'ini 15 Haziran'da, yani İstanbul Beyazıt'ta 20 Hınçak partilinin asıldığı aynı gün, darağacına çekerler. Bunlar arasında Taşnak yerel lideri Kevork Vişabyan, Hınçak yerel lideri Minas Minasyan vardır, ama kalanların çoğu işadamı, zanaatkar ve biri de müzisyendir. Bu daha bir şey değil, askeri savcı ve yargıçlardan oluşan bu mahkeme, İttihat'ın özel delegesi Cemil Bey'in gözetiminde hızlı duruşmalarla seri halde idam cezaları kesmeye devam eder. İkinci dalga olarak 24 Temmuz'da idam edilen 54 kişiden biri de Hınçak mebusu Murad (Hampartsum Boyacıyan)'dır. Ve böyle devamlı her ay yeni bir idam furyası ile "yasal" cinayet sürdürülür. Kayseri ve Everekli erkek nüfusun yüzlercesi asılır. Aynı zamanda bine yakın erkek de tutuklu buldukları hapislerden grup grup değişik istikametlere (kimisi Halep, kimisi Diyarbakır, kimisi Sivas olmak üzere) yola konulup çeteler eliyle infaz edilirler. 5 Ekim gecesi çoğu 14-18 yaş arası gençlerden bir amele taburunda çalışan 620 kişi Gemerek ile Şarkışla arasında Kayadibi denilen bir vadiye götürülüp öldürülürler. Erkeklerin imhasından sonra kadın-çocuk kalan nüfusun tehcirine sıra gelir. Everek'ten 13 bin kişi Temmuz ayında, Kayseri ve Talas'tan 20 bin kişi Ağustos ayında yola konulur ve yolda yitirilenler dışında Suriye kamplarında imha edilenlerle bu nüfusun çok büyük bölümü kurban edilir.

Bir felaketzade Everek Kaymakamı Salih Zeki'nin kendisini imha projesinden vazgeçmeye ikna etmek isteyen Ermeni ileri gelenlerine mealen söylediği sözleri aktararak, onun

komplocu iddialarına kendisinin bile inanmadığını, fakat öz olarak Ermenileri Türk toplumunun gelişmesi önünde engel olarak gördüğü için imha etmeye kararlı olduğunu dile getirmiştir. Bunun için saydığı üç şey “1) Uygarlık ve kültürünüz, 2) Servetiniz, 3) İtilaf devletleriyle yakınlığınız” şeklindedir. Salih Zeki’nin buradaki yüksek performansından sonra soykırımın ikinci evresi için Der Zor’a tayin edildiğini, Der Zor kasabı olarak nam saldıktan sonra ise Bakü’de kurulan TKP’nin merkez komitesinde boy gösterdiğini hatırlatmakta yarar var. Bu ne yaman çelişki?..

Onun saydığı üç husustan sonuncusunu dikkate alarak, ben buna Xarper’tte tutuklanıp sorgulanan Yeprad Koleji mezunu Arsen Xaçikyan’a Rumelili Mehmet Ali isimli bir subayın söylediği şu sarsıcı sözleri eklemek istiyorum: Diyor ki, “Biçare Arsen, Bulgar savaşı zamanında halkınız yok edilecekti, fakat başaramadık, ardından anayasa zamanında başarmamıza çok az kalmıştı, fakat İngiltere, Rusya ve Fransa’dan korktuk, şimdi ise, bu üçü düşmanımız ve güçlü Alman hükümeti bizim tarafımızda ve içişlerimizde bağımsız hareket etmemiz için bize serbesti vermişken, sizin gibi kötü, isyankâr bir halkı imha etmek için bizi önleyecek ne vardı? Nubar Paşa beylik istiyordu, gelsin, alsın da görsün... Arsen, siz akıllı bir millet olsaydınız, küpitülasyonlar ortadan kaldırıldığında sizin de ortadan kaldırılacağınızı anlardınız!..”

Ne müthiş bir mantık yürütme değil mi? Kapitülasyonlar ile Ermeniler arasında ne alaka demeyin. Yukardaki sözlü ise, bir de yazılı olarak ta 1890’larda yapılmış şu uyarıyı düşünün. 1895 kırımlarının Fransız raportörü Felix Charmetant Abdülhamit’i dizginlemekte acizlik gösteren kendi yöneticilerini eleştirerek diyor ki; “Açığa çıkan bu güçsüzlük, daha yeni bitmiş gözükse, ama yenilerinin hazırlandığından emin olduğumuz katliamlara Türk’ü cesaretlendirmiştir. Türk böylece Hıristiyan devletlerden korkmasına gerek olmadığına emin olunca Ermenileri tamamen ortadan kaldırma amacında ısrarlı olacaktır”.

Bütün bunlar çok güzel bir şekilde Türk egemenlerinin “bağımsızlık” söylemlerinin özellikle ne anlama geldiğini açıklar. Bu, evet kendi tebası olan farklı etnik ve inanç gruplarına

istediği muameleyi engelsiz yapabilme ruhudur. Başka her türlü işbirliği, ittifak ve bağlılığı kedi uysallığıyla gösteren Türk devlet adamları, iş kendi içindeki halkların imhasına ve gadre uğratılmasına gelince aslan kesilip “iç işlerimize karıştırmayız, haddinizi bileceksiniz!” derler. Ulusalıcı solun da anti-emperyalistliği bu ruhtan beslenmiştir.

Eğer yormadıysam, Ankara örneğinden çıkıp soykırımı biraz da global bakarak sonraki evreye ve bugünlere gelmek istiyorum.

Osmanlı elitleri arasında Ermeni halkının varlığını elden geldiğince tasfiye etme niyeti daha 1890'larda oluşmuştu. Bunun kaynağı şüphesiz kendi adaletsiz sistemlerinin ürünü olarak doğup gelişmiş ve 1878'de uluslararası diplomasi kulvarına girmiş olan Ermeni sorunuydu. Bu bağlamda talep edilen reformlar lehine -çok tutarsız şekilde bile olsa- zaman zaman yapılan dış baskıların doğu vilayetlerinde bir tür özerkliğe yol açacağı ve onun da belki daha ilerde ayrılığa zemin oluşturacağı korkusu, Ermeni milletine yönelik öyle acımasız bir zihniyetin kendince “haklı” psikolojik zemini yapıldı. 1915'te Ermenileri topyekün hedeflemenin başat söylemlerinden olan “Beylik isteyen millet” suçlaması daha o zamanlar tedavüle sokulmuştu. Abdülhamit yönetiminde planlı olarak çok yaygın bir furya halinde estirilen 1895-96 pogrom ve kıyımları bu niyeti hayata geçirmenin ciddi bir başlangıcıydı. Yalnız o dönemin koşulları dahilinde bu ancak kısmi bir imha olabilirdi ve öyle oldu.

Ama onun istibdat rejimine karşı Ermeni muhaliflerden Taşnakların desteğini de alarak 1908 “Jöntürk devrimi”ni gerçekleştiren Türk milliyetçileri çok kısa bir süre sahte bahar havası gibi “Hürriyet, Musavat, Adalet” sloganlarıyla Hıristiyan halkları sarhoş ettikten sonra, erken çiçeklenmiş umutlara dolu yağdıran 1909 Adana katliamını tertiplerler. Anti parantez belirtmekte fayda var, o günden bugüne Türkiye’de çok şey değişmiş değil ve Erdoğan’ın tek adam rejimine karşı “hele biraz nefes alalım da, gerisi Allah kerim” diye düşünenlerin o tarihsel deneyimi çok iyi incelemeleri ve sonrasına öyle hazırlanmaları gerekir.

Kanlı Sultan'ın tasfiyeci politikasını Küçük Asya'da topyekün etnik temizliğe doğru geliştirmekte kararlı olan İttihat ve Terakki liderleri Balkan Savaşı'nın yarattığı sendromu ustaca kullanarak yol aldılar ve 1914'te karşı konulamaz bir memorandumla yeniden hükümet gündemine giren Ermeni reform planını berhava etmek için aynı yıl patlak veren dünya savaşından yararlandılar. Şüphesiz savaşa hevesle dalmalarının tek motivasyonu bu değildi. Almanya gibi yükselen bir gücün müttefiki olarak savaşa müdahil olmakla o zamana kadar batıda yitirdiklerinin yerine doğuda ve güneyde yeni bir yayılma fırsatı bulacaklarına inanmışlardı. Uzatmayım, savaştan yararlanmak isteyen İttihatçı elitin, biri dış, biri iç olmak üzere iki hedefi vardı. Dışarda özellikle Kafkasya'dan başlayarak Türki toplulukların yaşadığı bölgeleri ele geçirip Turan İmparatorluğu projesini gerçekleştirmek, içerde ise Hıristiyan halkların tasfiyesi yoluyla maddi zenginlikleri kendi ellerine geçirmek ve Küçük Asyayı homojen Türk yurdu yapmaktı.

Ermeni halkının kendi tarihsel yurdundaki varlığı ve bir statü kazanma ihtimali her iki plan açısından öncelikle ekarte edilmesi gereken bir engeldi. Şayet dışa yönelik plan başarısız olursa içe yönelik olan daha önem kazanacaktı. Savaşın başındaki Sarıkamış yenilgisi ve başka cephelerdeki başarısızlık bu yönde kuvvetli bir etki yaparak içerde Ermenilerin imhasını en hızlı, en radikal ve en kapsamlı şekilde organize etmek üzere İTC merkezini harekete geçirdi. Ve önceden taslak halinde düşünülen yok etme yöntemleri nihayi bir kararla somut hareket planlarına dönüştürüldü. Böylece 1915 yılı, daha erken başlangıç alan Ermeni soykırımının zirve noktası oldu.

Öncesini bir yana koyarak bu tarihteki toplu tehcir ve katliamları soykırımın birinci evresi sayan araştırmacılar, onu izleyen 1916 yılında Suriye kamplarındaki sürgün Ermenilerin azami ölçüde yok edilmesini de ikinci evre olarak tanımladılar. Fakat bu süreç ilk başlangıç olmadığı gibi soykırımın sonu da değildi. Bütün köktenci yönelimine rağmen bu uygulamadan geriye kendi tabirleriyle "kılıç artıkları" kalmıştı.

1915'te Ermeniler gibi kendi yurtlarında soykırıma uğratılan Asuri-Süryani topluluklarından

sonra, o dönem çok kısmi tehcir ve imhaya tabi tutulan Pontos Rumları halen önemli bir nüfusa sahipti. Mütareke döneminde galip devletlerin Osmanlı hükümetine kabul ettirdiği şartlar sayesinde yurtlarına geri dönebilen Ermeni sürgünleri olmuş, bunların 150 bin kadarı eski Kilikya bölgesine (Adana, Sis, Hacın, Antep, Maraş, Urfa yörelerine) yerleşmişti. Bu yoğunlaşmaya imkan veren Fransız güçlerinin varlığıydı gerçi. Bir miktar Ermeni gönüllüleri de kendi halkının güvenliği için Fransız ordusu içinde lejyon olarak yer alıyordu, evet; fakat Türk milliyetçilerini özellikle rahatsız eden Fransızların varlığı değil, geri dönen ve gasp edilmiş mülklerine sahip çıkmanın yanında bir özerklik kazanmaları da mümkün görünen Ermeni halkının varlığıydı.

Yedi düvele karşı savaş verdiği söylenen Ankara merkezli millicilerin İngiliz ve İtalyan kuvvetlerine tek bir kurşun bile sıklamadıkları halde, Kilikya'da Fransız güçleriyle kısmi çatışmaya girmelerinin sebebi hikmeti buydu. Çok geçmeden Ankara'da Fransızlarla gizli bir anlaşmaya vardılar ve gelecekte bazı ayrıcalıklar tanımaya karşılık işgale son vermesini sağladılar. Fransız ordusu çekilince askeri gücü yetersiz olan Ermeniler tutunamadı ve taarruza geçen Türkler karşısında yeni kayıplar da vererek tekrar Suriye'ye göçmek zorunda kaldılar. Bazı iller isimlerinin başına "Kahraman", "Gazi" ve "Şanlı" ünvanlarını bu vesileyle aldılar. Bir de aynı sürecin kuzeyde Pontos Rumlarını katliam ve sürgünlerle yüzbinlere varan sayıda yok ettiğini dikkate alarak düşünün. 1919-23 yılları arasında asıl düşman dış güçler mi, yoksa içerdeki varlıkları hayli azaltılmış bile olsa halen problem olarak görülen yerli Hıristiyan halklar mıydı? Adına "Kurtuluş Savaşı" denilen olayın esasta onlardan ilelebet kurtulmak ve onların muhtemel kazanımlarını engellemek amaçlı olduğu nasıl inkar edilebilir?

Tam da burada, Hıristiyan halklara yönelik soykırımın son perdesinin yüzüncü yılı dolarken, onu nihayetine erdiren Ankara'nın rolüne parmak basmamız hakikatin gereğidir. Bakın Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş mekanları bize neleri hatırlatıyor?

Erzurum Kongresi Sanasaryan Ermeni okulunda yapılmış ve orada oturup kararlar alan Türk

milliyetçileri Ermenilerin bu topraklarda hiç bir medeniyet mirasına ve hakka sahip olmadıklarını ilan etmişlerdir. İlk TBMM binası Ankara'da bir Hıristiyan mezarlığı üzerine kurulmuştur. Cumhurbaşkanlığı için Ankara'da Kasapyan ailesinin el konulan köşkünün seçilmesi cumhuriyetin karakterini ele veren çok çarpıcı bir tercihtir. Yerel plandaki pek çok kamu dairesi Ermeni mülkleri üzerine kurulmuştur. 1915 soykırımının çok önemli bir hafıza mekanı olan Malatya'daki Furuncular Kampı'nın bulunduğu düzlüğe daha sonra İnönü Üniversitesi inşa edilmiştir. Orada oturup soykırım inkarcısı tezler yazan Türk akademisyenleri, Auschwitz kampı üzerine üniversite kurup Holokost'u inkar eden Almanlar gibidir; varsa öyle Almanlar tabii... Şimdi önümüzdeki seçimde cumhurbaşkanı olursa makamını tekrar Çankaya köşküne taşıyacağını söyleyen Kılıçdaroğlu'na, bunu yapmışken o mekanın eski sahiplerine bir saygı ifadesinde bulunmasını ve 1915'le yüzleşmeye ilk adımı atmasını salık vermek, vicdan ve ahlakın gereği değil midir?

Konuya Ankara'daki 1915 uygulamalarıyla girmiştik, bir de ondan sonrasının gelişmelerine yerelden bakış sunmakta yarar görüyorum.

Stanoz örneği çok ilginçtir ve Kemalist yönetimin Ermeni nüfusu sonuna kadar tasfiye etme çabasının da çarpıcı bir örneği. Değil mi ki, orada tehirden muaf olabilen asker aileleri kalmıştı ve bir de hayatta kalan sürgünlerden mütareke günlerinde dönenler oldu, bu nüfus tekrar Türk yöneticilerin gözüne diken gibi batır. Yeni komplolar üretilir. Deli Ağa isimli yeni kaymakam Stanoz Ermenilerine İngilizler tarafından 1919'da sandıklarla silah-cephane geldiği hikayesiyle bir iftira kampanyası örgütleyip 1915'in tutuklama ve işkencelerini tazeler. Bu şekilde hedeflenen tutuklulardan 36 kişi götürüldükleri Kırşehir'de 1921'in mart ayında infaz edilir. Daha sonra Yunan ordusu Eskişehir'i zaptettiğinde Türk yönetimi Stanozlu Ermenilerin çoğunu yol çalışmalarına gönderir, ardından Yunan ordusu Ankara'ya yaklaştığında Nallıhan ve Stanoz'da varlığı tehlikeli görülen Ermeniler iç bölgelere sürgün edilmeye başlanır. 9 Ağustos 1921'den itibaren Stanoz Ermenileri Yozgat ve Çorum tarafına sürülür.

Sivrihisar örneği de Türk-Yunan savaşının arasında kalan Ermenilerin durumunu anlama bakımından çok öğretici. Burada ise tersine bir göç dalgası yaşanır. Eskişehir'e yakın olan Sivrihisar Yunan ordusunun eline geçince burada bulunan Ermeniler önce Türk zulmünden kurtuldukları duygusuyla bayram ederken, Ankara önlerinde durdurulan ve ricada mecbur edilen Yunan güçleri Eskişehir, Bursa ve Mudanya'ya doğru çekilirken Ermeniler de kendi güvenlikleri için aynı istikamete göç etmeye başlar. Binbir güçlükle Mudanya'dan gemi bulunca İstanbul'a geçerler.

Bu örneklerdeki göçler Türklerin Yunan ordusu karşısındaki savunma ve taarruzlarıyla bağlantılı olarak doğal sayılsa bile, Kemalist yönetimin ülke içinde kalmış olan Hristiyan grupları sonuna kadar minimize etme çabasının da sonuçlarıdır. Stanoz ve Sivrihisar Ermenilerinin tarihi üzerine yazılmış Ermenice kitaplar çok önemli detaylar veriyor, ama bu kadarıyla yetiniyorum.

Öte yandan bu süreçte Ankara'nın Ermenistan politikası tabloyu tamamlamak bakımından çok önemlidir. 1920 yılı Eylül ayında Ankara'dan aldığı talimatla Şark cephesi ordusunu Ermenistan Cumhuriyeti üzerine saldırıya geçiren Karabekir Paşa'nın Oltu'dan başlayıp Kars, Ardahan ve Gümrü'yü ele geçirmesi, çok büyük sayıda sivil nüfusun da katliyle savaş içinde soykırımı sürdüren bir karakter arzetmiştir. Bu işgal ve imha hareketi, o zamana kadar Turancı çizgide yapılan bir dizi denemenin sonuncusu olur. Ermenistan'dan geriye kalan küçük bölümün Sovyetleşmesi sayesinde daha ileri gitmeden durur. Fakat Gümrü dışında zaptettiği yerler Ankara için kalıcı bir kazanca dönüştüğü gibi, Sovyet Rusya ile kurduğu sahte dostluk ilişkisi, devamında onun zorlaması ve Bakü'nün de şantajcı taktikleriyle Nahçıvan ve Dağlık Karabağ bölgeleri ile Zangezur'un bir kısmının Azerbaycan'a bağlanmasını sağlar. Bu da yetmiş yıllık sosyalist sürecin ardından Sovyetler dağılırken Karabağ sorunu özgülünde Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ihtilafın yeniden alevlenmesine zemin oluşturmuştur.

Başlıktaki konudan biraz uzaklaşmış olsak bile, 24 Nisan vesilesiyle yapılan bu panelde

soykırım zihniyeti ve tehdidinin devam ettirildiği günümüze dair buradan bir son söz söyleyerek bitirmek için sabrınıza sığınıyorum. 1915 soykırımını organize eden İttihatçıların iki temel perspektifinden biri, içeriye dönük olan ulus devlet projesi 1923 ve onu izleyen yıllarda arzu ettikleri gibi gerçekleşti. Gördüğümüz gibi İttihatçı çizgiyi sürdüren Kemalist kadronun dışa dönük proje olan Turan için de ciddi bir yekınması olmuştu. Bu süreçte artık Sevr'i devreden çıkarttıktan sonra Moskova ve Lozan Antlaşmalarında kazandıklarıyla yetinip dış maceraya bir süre ara verdiler. Ama 1920'li ve 30'lu yılların Türkçü ideolojik etkinlikleri dikkate alınır, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" söylemleri hiç de inandırıcı değildi.

Nitekim daha 1926 gibi çok erken bir tarihte Türkçe basını mercek altına alan Zarevant isimli Ermeni araştırmacı "Bağımsız Birleşik Turanya" isimli kitabında, "Türkler ne planlıyor?" sorusuna cevap olarak, sanıldığına tersine onların Pantürkist planlarından hiç vazgeçmediklerini, sadece zihinlerinde nadasa yatırdıklarını, ilk fırsatta yeniden başlamak üzere elverişli ortam gözlediklerini söylemekle kalmıyor, şöyle tarihsel bir uyarı yapıyordu: "Türkiye Ermenistan'ın imhasıyla Ermeni halkının başından Türk tehlikesi uzaklaşmış değildir. Aksine o daha gelir ve gelecektir. O bundan sonra Aragadz Ermenistan'ını, Syunik dünyasını, yani bizim son güvencemizi tehdit etmektedir... O kendi Asyalı soydaşlarıyla birleşmek ister. Biz ise onlar arasında durmuşuz. Ya kaybolup gideceğiz buradan, ya da yine kırılacağız; Türk'ün bakışıyla başka çıkışı yok bu işin!.."

Ta o tarihte kehanet gibi bir öngörüyle söylenen bu sözler, 2020 yılı sonbaharındaki savaştan sonra Karabağ'ın ötesinde Ermenistan'ı zorlayan, "Zangezur Koridorunu ya vereceksiniz yada zorla alacağız" diyen Türkiye destekli Azerbaycan'ın yönelimini neredeyse yüz yıl öncesinden okumuş demektir. Zangezur da Ermenice olmakla beraber, Rus hakimiyeti döneminin idari düzenlemeleri içinde daha geniş bir alanı ifade eder, ama şimdi Ermenistan'ın güneye uzanan Syunik bölgesi onun bir parçasıdır. İşte Zarevant'ın işaret ettiği Syunik dünyası ve tabii Artsakh (Karabağ) Azerbaycan'ın ciddi tehdidi altında.

1915 soykırımıyla yüzleşmek istemeyen Türkiye, son savaştan beri Ermenistan'ın daha nazik

hale gelmiş olan güvenlik sorununu fırsat bilerek ona bir yandan kendi Turan planları lehine yeni toprak tavizlerini dayatırken, bir yandan da “iyi komşuluk ilişkileri” adına soykırım meselesini bir yana bırakmasını ve diasporaya da bu yönde etki yapmasını salık veriyor. Bu yalnız Erdoğan yönetiminin değil, yerine geçmesi muhtemel Kılıçdaroğlu ile millet ittifakının da izleyeceği bir devlet politikasıdır. Geçen hafta gazetecilerin bir sorusu üzerine Kılıçdaroğlu; Akdeniz, Ortadoğu, Kafkasya, Türk dünyası gibi dış politika konularında “Kemal bey geldi diye hiç bir şeyin sonu olmayacağını” söyledi ve bunların “devlet politikası” olduğunu bir teminat gibi açıkça dile getirdi. İşte Ermeni halkı soykırım konusunda geciken ahlaki yaklaşımı beklerken, karşılaştığı durum maalesef budur. Soykırım inkarcılığındaki yüzüzlük siyasi saldırganlıkta arsızlığı da geliştiren bir husus olarak rol oynamaya devam ediyor. Bunun değişmesi için Türkiye toplumu içinde ne tür etkiler yapmak gerekiyorsa esirgenmemelidir.

Kaynakça:

- Raymond Kevorkian, Ermeni Soykırımı, çeviren: Ayşen Taşkent Ekmekçi, İletişim Yayınları 2015
- Garabed Terziyan, Badmakirk Stanozi Hayots (Stanoz Ermenileri Tarihi), Beyrut, 1969
- Krikor Der Hovhannesian, Badmakirk Sivri-Hisari Hayots (Sivrihisar Ermenileri Tarihi), Beyrut, 1965
- Ermenistan Ulusal Arşivi, Kedername 1915, Çeviren: Diran Lokmagözyan, Belge Yayınları 2014
- Zarevant (Zaven Nalbantyan), Miatsyal Angakh Turania (Bağımsız Birleşik Turanya), Yeniden basım: Yerevan, 1993
- Magiç V. Arzumanyan, Taravor Koyamard (Yüzyıllık Varoluş Mücadelesi), Yerevan, 1989